

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนของตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ได้ดำเนินการขึ้นเพื่อตอบข้อสงสัยของชุมชนทากาศในประเด็นที่ว่า จะพัฒนากลไกการจัดการกลุ่มเพื่อนำไปสู่การพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนระดับตำบลได้อย่างไร โดยมีนักวิจัยหลักและนักวิจัยร่วมซึ่งเป็นชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ร่วมกันเป็นทีมวิจัยเพื่อค้นหาคำตอบในการตอบข้อสงสัยข้างต้นซึ่งในการทำงานครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ (1) เพื่อศึกษาเงื่อนไข/ปัจจัยในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน (2) เพื่อศึกษาพัฒนาการของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนทากาศในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ (3) เพื่อศึกษากลไกการจัดการกลุ่มและเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ และเพื่อพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ระยะเวลาในการดำเนินงานทั้งสิ้น 1 ปี โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ขั้นตอนส่วนใหญ่เป็นการประชุมเชิงปฏิบัติการส่งผลให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกๆ ขั้นตอน ตั้งแต่ค้นหาปัญหาจนสามารถหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน โดยการจัดตั้งคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศขึ้นและได้ดำเนินงานกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

สรุปผลการวิจัย

ทีมวิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการประชุมเชิงปฏิบัติการกับเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ และเข้าร่วมประชุมประจำเดือน ซึ่งเป็นการพบกันของคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเดือนละหนึ่งครั้ง เป็นข้อตกลงร่วมกัน ตลอดจนได้เข้าไปอาศัยอยู่ในหมู่บ้านอย่างต่อเนื่องในระหว่างการทำวิจัย การเข้าไปสร้างความคุ้นเคยกับคนในชุมชนนั้น ทางผู้วิจัยได้เริ่มเข้าไปร่วมในกิจกรรมของชุมชน ก่อนหน้าการทำวิจัยเป็นระยะเวลาประมาณ 6 เดือนแล้ว เพื่อสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้าน จนให้เขาคิดว่าเราเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้นๆ ซึ่งกิจกรรมในช่วงแรกนั้นเป็นการทบทวนทุนเดิม เก็บรวบรวมและสำรวจข้อมูล การจัดการป่าชุมชนและการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนในอดีตจนถึงปัจจุบันของแต่ละหมู่บ้านที่เป็นเครือข่ายและข้อมูลที่เป็นภาพรวมการจัดการของตำบลทากาศ ซึ่งกระบวนการที่ใช้เป็นการรวบรวมจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์แบบมีส่วนร่วม การสังเกต และการจัดเวทีการสนทนากลุ่มย่อย ซึ่งข้อมูลที่ได้นั้นจะเป็นส่วนหนึ่งที่จะนำไปตอบวัตถุประสงค์ของกิจกรรม

กิจกรรมในส่วนที่สองนั้น เป็นการจัดกิจกรรมเพื่อมุ่งเน้นการพัฒนากลุ่ม โดยที่แต่ละกิจกรรมจะเป็นกิจกรรมของแต่ละหมู่บ้าน 7 หมู่บ้านเครือข่าย ซึ่งได้แก่ บ้านท้องผ่าย บ้านแพะยั้ง บ้านคอยแซ่ บ้านแม่ชะนาค บ้านป่าเลา บ้านหนองบัวและบ้านหนองผึ้ง กระบวนการที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นการพูดคุย การจัดเวที แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน แนวทางที่ทีมวิจัยใช้ในการหาแนวร่วมเริ่มจากการเข้าไปพูดคุยกับผู้นำชุมชนและแกนนำชุมชน เพื่อจูนคลื่น แนวความคิดให้เข้าใจตรงกัน ซึ่งการดำเนินงานเป็นไปอย่างราบรื่น เนื่องจากทีมวิจัยพื้นที่ล้นเป็นตัวแทนของแต่ละหมู่บ้าน และอีกประการที่สำคัญคือ ทีมพี่เลี้ยงจะใช้วิธีการต่อคนไปยังคนที่รู้จัก สนับสนุนคุ้นเคยกันเป็นอย่างดีอยู่แล้ว จึงทำให้เราได้แนวร่วมเพิ่มขึ้นในเวลาไม่นาน หลังจากที่ได้คน ได้แนวร่วมในการทำงานร่วมกันแล้ว ทีมวิจัยได้เริ่มรุก ต่อเข้าไปในชุมชน โดยให้แนวร่วม ในชุมชนนั้นๆ ช่วยประสานงานและขยายแนวความคิดต่อไปยังชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านได้ร่วมแลกเปลี่ยนและค้นหาข้อตกลงของชุมชนร่วมกันในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนของตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

จากผลการดำเนินงานที่ผ่านมาพบว่าชาวบ้าน บ้านแพะยั้ง บ้านหนองบัว บ้านป่าเลา บ้านหนองผึ้ง ได้แนวร่วมในการทำงาน โดยได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านที่มีใจ และมีแนวความคิดตรงกันรวมกลุ่มกันในลักษณะของคณะกรรมการป่าชุมชนของหมู่บ้านเพื่อเป็นแกนนำสำคัญในการที่จะขับเคลื่อนงานต่อไป นอกจากนี้ได้แนวร่วมในการทำงานอย่างเป็นรูปธรรม แล้วยังได้ข้อตกลง/กฎเกณฑ์ในการรักษาป่าร่วมกันของชุมชน และผลที่ได้จากการจัดเวทีอีกสิ่งหนึ่งก็คือ ชาวบ้านได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุและร่วมกันหาแนวทางแก้ไข ซึ่งนอกจากกิจกรรมของแต่ละหมู่บ้านแล้วยังมีกิจกรรมที่เป็นกิจกรรมร่วมของทั้ง 7 หมู่บ้านที่เป็นเครือข่าย ทั้งนี้เกิดจากความต้องการของคนในชุมชนหลังจากที่ได้ร่วมพูดคุยกันในเวทีชาวบ้านของแต่ละหมู่บ้านแล้ว สิ่งที่พบร่วมกันก็คือ คิดว่าหลังจากที่ได้แกนนำแล้ว น่าจะมีกิจกรรมทำอย่างต่อเนื่อง ในที่ประชุมจึงคิดว่าต้องจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์และศึกษาจากเครือข่าย ป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จ จึงเกิดกิจกรรมการศึกษาฐานการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนของบ้านแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ และอีกหนึ่งกิจกรรมที่ชาวบ้านได้ทำร่วมกันก็คือ กิจกรรมการบวชป่า ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลทากาศเป็นอย่างดี ผลที่ได้จากการที่ชาวบ้านทั้ง 7 หมู่บ้านได้ทำร่วมกันนั้น ทำให้ชาวบ้านเกิดความรัก ความสามัคคี และเป็นการกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่าไม้ เห็นความสำคัญของปัญหาร่วมกัน นอกจากนี้ยังได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่ดีจากตัวอย่างเครือข่ายป่าชุมชนที่เข้มแข็ง เพื่อที่จะนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดเป็นแนวทางในการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนของบ้านทากาศ และเป็นแนวทางสำหรับการคิดแผนงาน/กิจกรรมต่อเนื่อง

เพื่อนำไปสู่ความเป็นเครือข่ายป่าชุมชนที่เข้มแข็งต่อไป ซึ่งจากกิจกรรมสามารถสรุปและนำเสนอเป็นประเด็น ได้ดังนี้

ขั้นตอนการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน โดยสรุปจากการเริ่มทำงานตั้งแต่ มกราคม 2543 ถึง พฤศจิกายน 2544 สามารถสรุปได้ดังนี้

1. เริ่มจากการเข้าไปแลกเปลี่ยน เรียนรู้ในกิจกรรมต่างๆ ของโครงการวิจัยเรื่อง การจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษาบ้านหนองผึ่ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน โดยมีคุณสุรินทร์ สุริยวงศ์ เป็นหัวหน้าโครงการ และได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค นอกจากนั้นยังเป็นช่วงสร้างความคุ้นเคยกับชุมชนอีกด้วย

1. ทำความเข้าใจร่วมกัน ก่อนเริ่มดำเนินการระหว่างทีมวิจัยหลักและทีมวิจัยพื้นที่

2. กระตุ้นและสร้างโอกาสให้ชาวบ้านได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาของแต่ละกลุ่ม ตลอดจนถึงร่วมกันวางแผนการดำเนินงานเพื่อตอบสนองภัยในการวิจัย ร่วมกันปฏิบัติงานตามแผนที่วางไว้ โดยมีการทบทวนการทำงาน (สรุปบทเรียน) เป็นระยะๆ

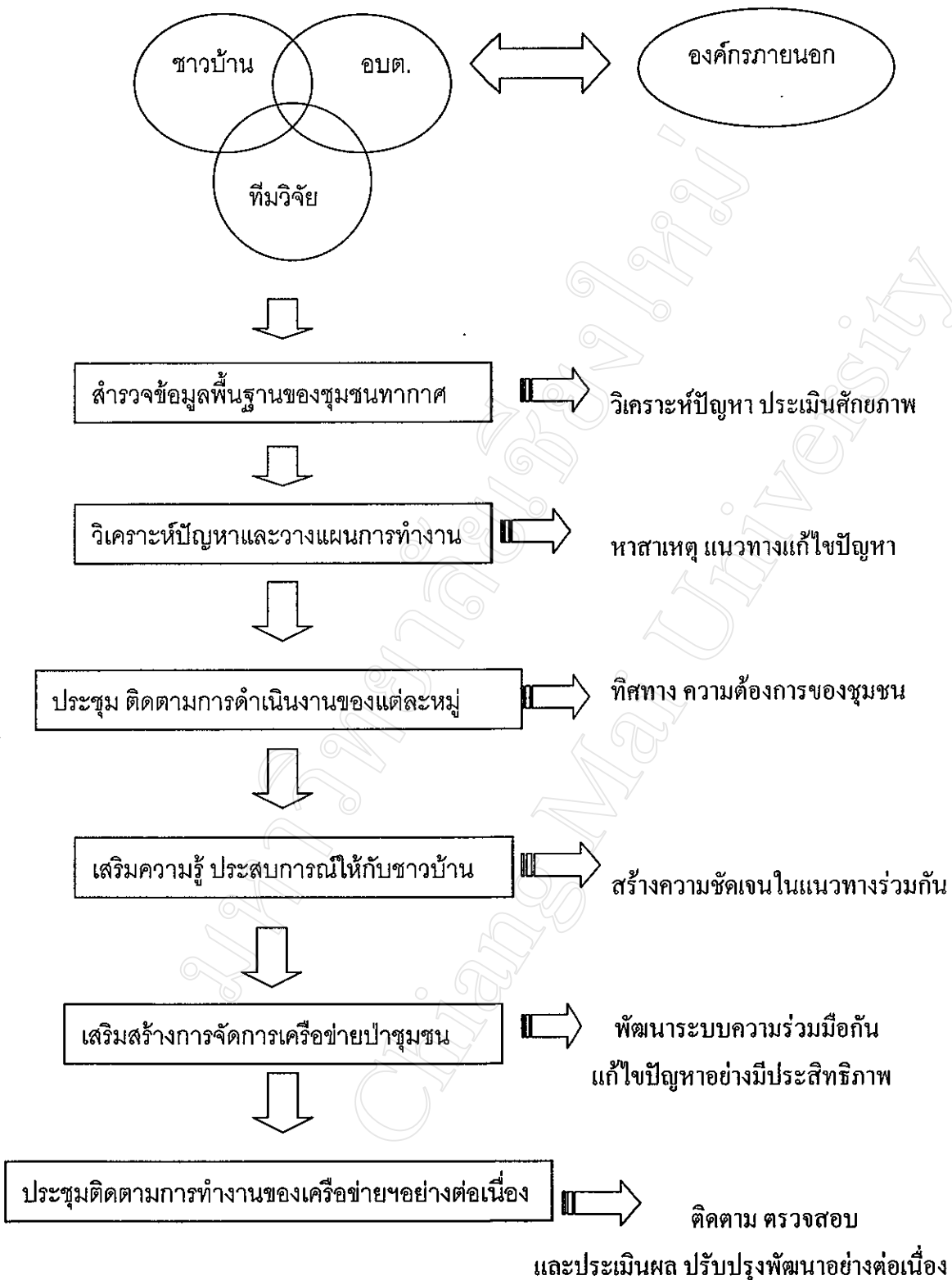
4. กิจกรรมในช่วงแรกนั้น มุ่งเน้นกิจกรรมกลุ่ม โดยกระตุ้น ประสานให้แต่ละกลุ่มมีกิจกรรมทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นการพัฒนากลุ่มให้เข้มแข็งก่อน

5. กระตุ้นให้เกิดกิจกรรมร่วมระดับตำบล โดยให้สมาชิกแต่ละกลุ่มเข้าร่วมในทุกๆ กิจกรรม เป็นการเชื่อมประสานร้อยเรียงกันเป็นเครือข่ายระดับตำบล

6. ดำเนินการจัดโครงสร้างการทำงานของเครือข่ายให้ชัดเจน มีการแบ่งบทบาท หน้าที่ รับผิดชอบร่วมกัน โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม ให้แต่ละกลุ่มได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกๆ ขั้นตอนของกระบวนการวิจัย

7. ร่วมกันหาแนวทางการดำเนินงานของเครือข่าย รูปแบบในการจัดการ โดยเสริมความรู้ และประสบการณ์ให้กับชาวบ้าน มุ่งเน้นให้เครือข่ายมีการพูดคุย แลกเปลี่ยนกันเป็นประจำและมีกิจกรรมทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

8. ประสานความร่วมมือกับหน่วยงาน / องค์กรต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน

แผนภูมิ 4 รูปแบบการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

จุดแข็ง ในการรวมกลุ่มป่าชุมชนของหมู่บ้าน คือ

1. สมาชิกกลุ่ม ปลัดอบต. สมาชิกอบต. เข้าใจปัญหา ความต้องการของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน จึงสนับสนุนการรวมกลุ่ม ส่งผลให้มีการจัดการปัญหาได้มากขึ้น
2. ผู้นำชุมชนหลายชุมชนเห็นความสำคัญของปัญหาและตระหนัก จึงทำให้เกิดการประสานงานกับทุกส่วนที่เกี่ยวข้อง ส่งผลให้การจัดการป่าชุมชนเป็นไปอย่างดี
3. การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงาน / องค์กรท้องถิ่น เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบล ซึ่งได้รับการสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณ ความรู้และบุคลากร
4. การที่สมาชิกได้เข้าร่วมในทุกระดับขั้นของกิจกรรม ทำให้สมาชิกเกิดแนวความคิด ทักษะ กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม

ข้อจำกัด ในการรวมกลุ่มป่าชุมชนของหมู่บ้าน คือ

1. ผู้นำและสมาชิกบางคนยังขาดความเข้าใจต่อกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม ส่งผลให้กลุ่มเกิดการพัฒนาอย่างล่าช้า
2. ความขัดแย้งภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ ความขัดแย้งในระบบเศรษฐกิจ การขัดขวางผลประโยชน์กันเองภายในชุมชน เป็นต้น
3. การดำรงชีวิตของคนในชุมชนதாகศนั้น ในอดีตมีการประกอบอาชีพรับจ้างนายทุน ตัดไม้ และแบกไม้เป็นอาชีพหลัก ซึ่งในปัจจุบันก็ยังพบเห็นอยู่บ้าง ในบางพื้นที่

ปัญหาและอุปสรรคของการดำเนินงานเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ

จากกิจกรรมทั้งหมดที่ได้ร่วมกันปฏิบัติ ทำให้ผู้วิจัยพบว่าการแก้ไขปัญหาดังกล่าวของชุมชน ถ้าจะให้ประสบความสำเร็จแล้วนั้น ต้องเกิดจากปัจจัย / เงื่อนไข / ข้อจำกัด และอุปสรรคหลายสิ่งหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นความร่วมมือกันของคนในชุมชน ความรัก ความสามัคคี ความเข้าใจและเห็นความสำคัญของปัญหาร่วมกัน ความเสียสละ หากชุมชนใดมีสิ่งเหล่านี้คิดว่า การแก้ไขปัญหาดังกล่าวในชุมชนต้องผ่านไปได้อย่างดี และอีกสิ่งหนึ่งที่สำคัญก็คือ การมีจิตสำนึกที่ดี ไม่ว่าจะแก้ปัญหาคือก็ตาม หากชาวบ้านมีจิตสำนึกที่ดีแล้วปัญหาดังกล่าวคงไม่เกิดขึ้นตามมา แต่การมีจิตสำนึกที่ดีนั้น ใช่ว่าจะมีกันทุกคนและหากจะสร้างให้เกิดนั้น เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความพยายามและระยะเวลาพอสมควร เพราะเรื่องของจิตสำนึกเป็นเรื่องของความคิด ซึ่งเป็นสิ่งที่ปรับเปลี่ยนกันได้ยาก แต่ก็สามารถปรับเปลี่ยนกันได้ ไม่ใช่จะไม่ได้เลย แต่ทุกอย่างนั้นต้องค่อยเป็นค่อยไป ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความยั่งยืนนั่นเอง การวิจัยในครั้งนี้จึงคิดว่ายังมีชาวบ้านบางส่วนที่ยังไม่เกิดจิตสำนึกที่ดีในการดูแล

รักษาป่าไม้ ยังขาดความตระหนัก ดังนั้นทางที่มวิจัยจึงต้องร่วมกันคิดค้นหาวิธีการที่จะทำให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักและมีจิตสำนึกที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

จากการดำเนินงานที่ผ่านมาพบว่าข้อจำกัดและอุปสรรคที่พบของแต่ละหมู่บ้านนั้นมีทั้งส่วนที่คล้ายกัน คืออาจจะเป็นปัญหาพร้อมด้วยและในส่วนที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพ บริบทของชุมชนต่างๆ ที่มีความแตกต่างกัน โดยจะเริ่มจาก บ้านท้องฝาย หมู่ 1 นั้น ข้อจำกัดในการเคลื่อนงานนั้นน่าจะอยู่ที่ความร่วมมือกันของคนในชุมชน เนื่องมาจากชุมชนนี้เป็นชุมชนที่มีเศรษฐกิจค่อนข้างดี ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำธุรกิจค้าไม้และสลักจึงทำให้การเสียสละในงานส่วนรวมนั้นมีน้อยต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำมาหากิน การใช้ประโยชน์จากป่าไม้ไม่ค่อยมาก กล่าว คือชาวบ้านมีฐานะดี หรือเรียกได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่มีเศรษฐกิจดีที่สุดในตำบลทากาศ ทำให้กลุ่มคนที่มีบทบาทในกิจกรรมการดูแล รักษาป่าไม้ได้แก่ กลุ่มแกนนำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้านและกลุ่มเยาวชน

ส่วนในหมู่ที่ 2 บ้านพะเยันต์นั้นข้อจำกัดหรืออุปสรรคน่าจะอยู่ที่ความขัดแย้งภายในชุมชน ชาวบ้านมีการแบ่งแยกออกเป็นหลายกลุ่ม มีการเลือกผู้ใหญ่บ้านกันอยู่นานและเปลี่ยนแปลงบ่อย การประชุมชาวบ้านในแต่ละครั้งจึงไม่ค่อยจะพร้อมเพรียงซักเท่าไร เนื่องมาจากความไม่เป็นหนึ่งเดียวกัน ซึ่งสาเหตุหลายๆ นั้น อาจจะเป็นเพราะการขัดแย้งกันทางผลประโยชน์ (คนกลุ่มน้อย) แต่ในคนกลุ่มใหญ่ หรือถ้ามองภาพรวมแล้ว การรวมกลุ่มกันก็มีให้เห็นบ้าง เช่นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้ทำนา กลุ่มปู้ย และอีกมากมาย ซึ่งในปัจจุบันนั้นชุมชนบ้านพะเยันต์เริ่มมีการปรับตัวมากขึ้น หลังจากที่ได้ผู้นำคนใหม่ที่เอาจริงเอาจัง ชยันขันแข็ง และกลุ่มคนที่เข้ามามีบทบาทในกิจกรรมการดูแลรักษาป่าชุมชน ได้แก่ กลุ่มแกนนำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่ม อพป. ของหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเหมืองฝายและกลุ่มเยาวชน

หมู่ที่ 3 บ้านคอยแซ่ ชุมชนนี้ดูจะไม่ค่อยมีปัญหาเท่าไร อาจจะเป็นเนื่องมาจากหมู่บ้านนี้ไม่มีพื้นที่เป็นของตัวเอง โดยใช้ป่าร่วมกับบ้านพะเยันต์และบ้านคอยแซ่ ชาวบ้านต่างให้ความร่วมมือกับหมู่บ้านทั้งสองในการจัดการป่าชุมชนเป็นอย่างดี ยอมรับในกฎเกณฑ์ที่ทั้งสองหมู่บ้านได้ทำไว้และยินดีประสานงานในทุกๆ กิจกรรมที่เกิดขึ้น และพบว่ากลุ่มแกนนำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้านจะเป็นกลุ่มคนที่เข้ามามีบทบาทในการจัดการป่าชุมชน

หมู่ที่ 8 บ้านแม่ชะนาค ชุมชนบ้านแม่ชะนาคนั้นมีพื้นที่ติดกับบ้านป่าเลา หมู่ที่ 9 และมีสภาพแวดล้อม บริบทของชุมชนคล้ายกัน โดยที่ชุมชนบ้านแม่ชะนาคมีข้อจำกัดที่คล้ายกันกับบ้านป่าเลา คือ ความเป็นชนเผ่าปกเกอญอของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าแสดงออก ไม่กล้าแสดงความคิดเห็น ส่วนใหญ่จะแล้วแต่ผู้นำ ผู้นำว่าอย่างไรก็ว่าตามกัน ซึ่งถ้ามีผู้นำที่ดีก็จะดี แต่ถ้ามีผู้นำที่ไม่ดีก็จะส่งผลกระทบต่ออย่างมากในการพัฒนาชุมชน ในเรื่องของภาษาก็สำคัญ และอีกประเด็นที่สำคัญคือ การขัดแย้งทางผลประโยชน์ของคนบางกลุ่ม เนื่องมาจากในอดีตชาวบ้านแถบนี้จะมี

อาชีพตัดไม้เป็นอาชีพหลัก จึงมีคนบางกลุ่ม (ส่วนน้อย) ที่ยังขาดจิตสำนึก เพราะยังได้รับผลประโยชน์จากการทำลายป่าอยู่ ซึ่งอาจจะต้องใช้เวลาชักระยะหนึ่งในการที่จะทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึก ซึ่งคิดว่าในเรื่องนี้คงจะต้องค่อยเป็นค่อยไป นอกจากกลุ่มแกนนำชุมชนแล้วพบว่ากลุ่มคนที่เข้ามามีบทบาทในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ กลุ่มคนที่ได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น กลุ่มคนที่มีพื้นที่ทำกินติดกับเขตป่า และกลุ่มผู้ใช้น้ำ เป็นต้น

จากการวิจัยที่ผ่านมพบว่าคนที่นักวิจัยเป็นคนนอกชุมชนนั้นทำให้การขับเคลื่อนงานเป็นไปได้ช้ากว่านักวิจัยในพื้นที่ และหากนักวิจัยเป็นคนในพื้นที่แล้วนั้นจะส่งผลให้การทำงานเกิดความยั่งยืนอีกด้วย หลังจากที่งานวิจัยเสร็จสิ้นแล้ว การเคลื่อนไหวต่อของชุมชนก็จะเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพราะปัญหาของนักส่งเสริมหรือนักพัฒนาที่ผ่านมามีก็จะเกิดตามมาจากที่คนนอกออกมาจากชุมชนนั้นๆแล้ว เนื่องจากผู้วิจัยเป็นคนนอกชุมชนแต่มีความพยายามและตั้งใจที่จะร่วมมือกับคนในชุมชนแก้ปัญหาของชุมชน ดังนั้นหน้าที่ของผู้วิจัยเปรียบได้กับผู้กระตุ้นประสาน ให้เกิดงานวิจัย และยังมีหน้าที่หลักที่สำคัญคือ ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวบ้านเป็นนักคิด รู้จักคิดอย่างเป็นระบบและสามารถนำมาคิดกระบวนการในการแก้ปัญหาของชุมชนได้ ระหว่างที่ได้ทำการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ค้นพบข้อจำกัดในการวิจัยหลายข้อด้วยกัน การที่นักวิจัยมีคุณวุฒิและวัยวุฒิน้อย ทำให้ในบางครั้งขาดความน่าเชื่อถือจากคนในชุมชน ความเป็นผู้หญิงต่อประเด็นการทำงานเรื่องป่าไม้ก็มีผลเช่นเดียวกัน หากแต่สิ่งเหล่านี้มิใช่ปัญหาใหญ่ของการวิจัยเพราะนักวิจัยในทีมมี มิใช่มีผู้วิจัยเพียงคนเดียวแต่ยังประกอบด้วยบุคคลที่ชุมชนให้ความสำคัญ นับถือและคิดว่าสามารถเคลื่อนไหวได้คืออีกด้วย การสร้างความสัมพันธ์อันดีกับคนในชุมชนก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้ข้อจำกัดของผู้วิจัยดังกล่าวกลายเป็นโอกาสในการทำงานที่ดี เช่นการเข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชนในการแก้ปัญหาอื่นๆ นอกเหนือจากประเด็นในการวิจัย การมองปัญหาอย่างเป็นองค์รวม การศึกษา วิเคราะห์ ประเด็นอื่นๆที่เชื่อมโยงกับประเด็นวิจัยก็เป็นสิ่งสำคัญ ในการที่จะนำไปสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็ง

ข้อค้นพบของชุมชนอีกประการหนึ่งคือ ความขัดแย้งของชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง การละเลยต่อการปฏิบัติการกิจของเจ้าหน้าที่ ซึ่งส่งผลกระทบต่อทีมวิจัย ความเห็นแก่ตัว ความไม่เป็นธรรมในสังคม บางครั้งทำให้คนที่คิดจะทำความคิดต้องท้อแท้ เช่น ในกรณีที่นักวิจัยพื้นที่คนหนึ่งมีความตั้งใจจริงในการทำงานอย่างเต็มที่ ด้วยที่อยากจะเห็นชุมชนของคนมีทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์แต่กลับทำให้ตัวเองเกิดความไม่ปลอดภัยต่อชีวิตและทรัพย์สิน เนื่องมาจากความเห็นแก่ตัวของเจ้าหน้าที่ที่ไม่ดีบางกลุ่ม การขาดความผลประโยชน์ของนายทุนและเจ้าหน้าที่ที่ไม่ดี ทำให้ตนเองไม่ปลอดภัย ในระหว่างที่ทำการวิจัยอยู่นี้ได้เกิดประเด็นดังกล่าวขึ้นหลายกรณี จนในบางครั้งทำให้นักวิจัยพื้นที่บางคนแทบจะถอดใจ และเกิดความท้อแท้ในการทำงาน แต่สิ่งที่ทำให้ทีมวิจัยรวมพลังกันต่อสู้กับการใช้อำนาจหน้าที่ในทางที่ผิดของเจ้าหน้าที่ที่ไม่ดีบางกลุ่มนั้น น่าจะเป็นความ

ร่วมมือของคนในชุมชน การรวมพลังชุมชนและการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งภายนอกและภายในชุมชน จึงนับว่าเป็นโอกาสที่ดีของชุมชนதாகาศที่มีองค์กรท้องถิ่น เช่นองค์การบริหารส่วนตำบลதாகาศให้การสนับสนุนและเห็นความสำคัญของการแก้ไขปัญหามหาภัยธรรมชาติของชุมชนว่าเป็นปัญหาสำคัญและควรที่จะได้รับการแก้ไขโดยเร่งด่วน

จากการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น นอกจากการวิจัยแล้วผู้วิจัยยังต้องทำงานพัฒนาควบคู่กันไปอีกด้วย การเข้าชุมชน การได้มาซึ่งข้อมูลจากชุมชนนั้นต้องใช้ระยะเวลาพอสมควร ผู้วิจัยได้เข้าไปในชุมชนதாகาศ ก่อนการทำวิจัยเป็นระยะเวลาประมาณ 6 เดือน เพื่อสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้าน ให้ชาวบ้านรู้สึกว่าคุณวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้น ผู้วิจัยจะต้องเข้าร่วมในทุกๆ กิจกรรมของชุมชน ไม่ว่ากิจกรรมนั้นๆ จะเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษาวิจัยหรือไม่ก็ตาม จะขอยกตัวอย่างเช่น การเข้าไปมีส่วนร่วมในการสร้างศูนย์การเรียนรู้ชุมชน บ้านป่าเลา ตลอดจนถึงเป็นครูสอนหนังสือให้กับชาวเขาผู้ด้อยการศึกษา นอกจากนั้นยังช่วยเหลือชุมชนแล้วแต่โอกาส เช่นในฤดูการเก็บลำไย หลังจากการเก็บข้อมูลในช่วงที่มีเวลาว่าง ผู้วิจัยยังต้องสวมวิญญาณชาวสวน ช่วยชาวบ้านตั้งแต่ใส่ลำไยจนถึงการคัดเลือกและเก็บลำไย จนปัจจุบันผู้วิจัยเปรียบเสมือนลูกหลานของคนในชุมชนไปแล้ว ความเป็นกันเองกับชาวบ้าน ความจริงใจในการเข้าไปช่วยเหลือก็มีส่วนสำคัญในการสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้าน ปัญหา อุปสรรคที่พบในช่วงแรกนั้นจะขอยกตัวอย่างเช่น การเข้าไปประสานให้เกิดเวทีชาวบ้านนั้นยังไม่ค่อยได้ผล อาจเนื่องมาจากความไม่น่าเชื่อถือของตัวผู้วิจัย ด้วยคุณวุฒิและวัยวุฒิที่ยังน้อยอยู่ ทำให้ชาวบ้านยังไม่เชื่อมั่นในการทำงานจริง แต่สิ่งเหล่านี้ผู้วิจัยสามารถพิสูจน์ให้ชุมชนได้เห็นถึงความตั้งใจจริงของผู้วิจัยได้แล้ว จวบจนปัจจุบันผู้วิจัยได้อาศัยอยู่ในชุมชนதாகาศเป็นระยะเวลาประมาณ 17 เดือนแล้ว

บทบาทของนักวิจัยในการเป็นผู้กระตุ้นประสานนั้น บทบาทหลักๆ น่าจะเป็นคนคอยเสริมหนุนกระบวนการในการวิจัย การสร้างนักวิจัยหน้าใหม่ที่เป็นชาวบ้านในพื้นที่ นับได้ว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของผู้วิจัย ซึ่งในแผนการดำเนินงานระยะต่อไปนั้น นอกจากจะมีกิจกรรมที่ต่อบัวตูประสงค์ของโครงการแล้ว ควรจะเสริมกิจกรรมที่เพิ่มทักษะให้เกิดการเรียนรู้แก่ทีมวิจัยพื้นที่ไปด้วย ผู้วิจัยคิดว่านอกจากที่เราจะเป็นผู้คอยเติม หรือเสริมกระบวนการต่างๆ ให้เกิดการเรียนรู้แล้วนั้น ตัวของผู้วิจัยเองก็ควรได้รับการเสริมกระบวนการต่างๆ เพิ่มขึ้น เพื่อให้สามารถดำเนินงานได้ตามเป้าหมาย ทักษะหรือกระบวนการดังกล่าว ได้แก่ ทักษะการเป็นผู้นำการประชุม ทักษะการจับประเด็นพูดคุย ทักษะการนำเสนอข้อมูลจากที่ประชุมในรูปของแผนที่ความคิด (mind mapping) และทักษะในการประสานงาน เป็นต้น

ในช่วงแรกของการวิจัยนั้น บทบาทหน้าที่ในการประสานงานเพื่อให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ขึ้นส่วนใหญ่จะเป็นหน้าที่ของผู้วิจัย ที่จะคอยกระตุ้นให้เกิดกระบวนการต่างๆ แต่ในระยะต่อไป ผู้วิจัย

ควรจะเริ่มถอยออกมาจากบทบาทตรงนั้นอย่างช้าๆ เพื่อฝึกให้ชาวบ้านได้เป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมให้กับชาวบ้าน หลังจากที่ถูกผู้วิจัยออกมาจาก ชุมชนนั้นๆ แล้ว ในอนาคตกิจกรรมงานต่างๆ ในชุมชนจะสามารถขับเคลื่อนต่อไปได้ด้วยคนในชุมชน โดยที่ไม่ต้องรอคอยความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกชุมชนเพียงอย่างเดียว เพื่อที่จะนำไปสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็งต่อไป

การที่ผู้วิจัยเป็นคนนอกชุมชนนั้น บทบาทหลักๆ ก็เป็นผู้กระตุ้น ประสานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้กับชาวบ้าน ดังนั้นจึงคิดว่าผู้วิจัยจึงต้องมีส่วนร่วมในการทำงานกับชาวบ้านในทุกๆ ขั้นตอน ไม่ว่าจะร่วมศึกษาปัญหา ร่วมค้นหาสาเหตุ ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมแสดงความคิดเห็น ตลอดจนถึงร่วมปฏิบัติ และร่วมติดตาม สรุปรบทเรียน จนจบกระบวนการ แต่คงไม่ใช่เป็นการคิดแทน หรือตัดสินใจแทนชาวบ้าน แต่ต้องคิดร่วมกันกับชาวบ้านในทุกๆ ขั้นตอน การชี้แนะ / input จากคนนอกนั้นน่าจะช่วยให้การเคลื่อนงานเป็นไปอย่างสะดวก คล่องตัวและรวดเร็วกว่า แต่ไม่ได้หมายความว่าชุมชนที่ไม่มีคนนอกเข้าไปนั้น จะไม่สามารถแก้ปัญหาของคนในชุมชนได้ ซึ่งบางทีอาจจะต้องใช้ระยะเวลาบ้างพอสมควร และคิดว่าในชุมชนทุกๆ ชุมชน ย่อมมีทรัพยากรบุคคลที่มีความสามารถ เพียงแต่ในบางชุมชนอาจจะยังค้นหาไม่พบ ซึ่งทรัพยากรบุคคลดังกล่าวนั้นจะสามารถทำหน้าที่แทนผู้วิจัยที่เป็นคนนอกได้เป็นอย่างดี ในช่วงการดำเนินงานที่ผ่านมา ผู้วิจัยคิดว่าเงื่อนไขที่ทำให้เกิดกระบวนการในทุกๆ กิจกรรมนั้น ถ้าไม่มีผู้วิจัยที่เป็นคนนอกคอยกระตุ้น ประสานแล้ว คิดว่ายังมีกลุ่มคนที่มีใจและเห็นความสำคัญของปัญหาร่วมกัน มีหน่วยงาน / องค์กร ท้องถิ่นอย่างองค์การบริหารส่วนตำบลที่มีบทบาทหลักและสำคัญในการขับเคลื่อนงาน และทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน นอกจากนั้นยังมีกลุ่มพี่เลี้ยง ที่มีประสบการณ์ในการทำวิจัยจากบ้านหนองผึ้ง ก็สามารถเป็นแกนหลักสำคัญได้เป็นอย่างดี ซึ่งหลังจากนี้ ผู้วิจัยควรจะทำหน้าที่เป็นผู้ประสานระหว่างชุมชนกับแหล่งทุน และหนุน / เสริมให้กับชาวบ้านในส่วนที่ยังขาดอยู่ รวมทั้งในเรื่องของงานเอกสารด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษาวิจัยสามารถอภิปรายได้โดยใช้กรอบแนวความคิดในการวิจัยเป็นเกณฑ์ ซึ่งสามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ ดังนี้

1. แนวคิดเรื่องป่าชุมชน

จากแนวคิดเรื่องป่าชุมชนที่เสนห์และคณะ (2536) ได้อธิบายไว้ว่า การจัดการป่าชุมชนนั้น

ชุมชนมีกรรมสิทธิ์หรือสิทธิ มีภูมิปัญญาในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้โดยคนในชุมชนเอง มองความสัมพันธ์ของคนกับป่า ในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน ซึ่งไม่สามารถแยกออกจากกันได้และจากปรากฏการณ์ต่างๆ ที่พบจากการศึกษาวิจัยนั้นพบว่าสอดคล้องและสัมพันธ์กันกับแนวความคิดดังกล่าว เช่น 1) ในกรณีของบ้านแพะยั้ง ชาวบ้านไม่เชื่อว่าเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานอย่างจริงจังเพราะตั้งแต่ประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าคอกผาเมืองมานี้ทรัพยากรป่าไม้ไม่เพียงแต่จะไม่เพิ่มขึ้นแต่ยังกลับลดลงไปเรื่อยๆ ชาวบ้านเชื่อในพลังชุมชนที่คิดว่าสามารถจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้ดีกว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐ ดังนั้นการจัดการทรัพยากรจึงจำเป็นต้องมีการกระจายอำนาจให้คนในพื้นที่มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาเพื่อให้คงอยู่และเกิดประโยชน์สูงสุด 2) จากศึกษาการจัดการป่าชุมชนของบ้านแม่จะนาคนั้นพบว่าชาวบ้านมีวิธีการในการจัดการ ดูแลรักษาป่าของตนเองโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน มีความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติและมีพิธีกรรมต่างๆ ที่ต่างจากคนพื้นราบ ซึ่งเป็นการสนับสนุนแนวคิดป่าชุมชนที่มองความสัมพันธ์ของคนกับป่าในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต ในระบบนิเวศเดียวกัน เน้นการทำความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับป่า นอกจากนี้ยังมีการสืบสานภูมิปัญญาในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง แต่มีบางปรากฏการณ์ที่ไม่สอดคล้องกับแนวความคิดดังกล่าว ในกรณีของบ้านท้องฝายนั้นพบว่าในปัจจุบันปัญหาการลักลอบตัดไม้ลดลง เนื่องมาจากการมีระบบเศรษฐกิจที่ดีขึ้นภายในหมู่บ้าน ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าเพียงเพื่อการบริโภค มิใช่การนำมาขายเพื่อสร้างรายได้ ซึ่งจะเห็นได้ว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ขัดแย้งกับแนวคิดเรื่องป่าชุมชนในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่มองว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนั้นก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรมากขึ้น มีการแย่งชิงทรัพยากรกันมากขึ้น แต่กับปรากฏการณ์ที่พบนั้นไม่สอดคล้องกับแนวความคิดดังกล่าว

2. แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม

จากทฤษฎีการมีส่วนร่วมของ Pearse and Stiefel (1980) อ้างโดยสุวรรณ (2543) เสนอไว้ว่าการทำงานใดๆ ให้ประสบความสำเร็จนั้นต้องเกิดจากความร่วมมือกันของคนในชุมชนและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ต้องทำให้ชุมชนตระหนักและเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ได้ และจากฐานคิดของอุทัย (2543) ที่กล่าวไว้ว่ากระบวนการมีส่วนร่วมนั้นเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับผู้ที่มีปัญหา ร่วมกัน อยากเห็นการเปลี่ยนแปลงร่วมกัน โดยเริ่มจากการวางแผนงานร่วมกัน ลงมือปฏิบัติตามแผน สังเกตผลการปฏิบัติ มีการสรุปทบทวนเพื่อที่จะนำไปวางแผนใหม่ ซึ่งจากปรากฏการณ์ต่างๆ ที่พบจากการศึกษาวิจัยนั้นพบว่ามีความสอดคล้องกับแนวคิด ทฤษฎี เช่น 1) ในกรณีของบ้านป่าเล้าที่ภาครัฐใช้วิธีการฝึกอบรมให้กับชาวบ้านในเรื่องการจัดการป่าชุมชนแต่ขาดกระบวนการมีส่วนร่วม ตั้งแต่เริ่มแรก คือไม่ได้คิดร่วม วางแผนร่วม ทำให้การจัดการป่าชุมชนที่ภาครัฐเข้ามาส่งเสริมใน

ครั้งนั้นไม่ประสบความสำเร็จ 2) ชาวบ้านตระหนักและเห็นความสำคัญของปัญหาจริง แต่ต้องการความชัดเจนในส่วนของกฎหมาย/ข้อบังคับ ในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ทำให้เห็นว่ากระบวนการมีส่วนร่วมนั้นเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นที่จะต้องให้เจ้าหน้าที่ของรัฐและหน่วยงานอื่นๆที่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนด้วย ไม่เช่นนั้นคงเกิดปัญหาตามมา เนื่องจากยังไม่มี พ.ร.บ. ป่าชุมชน ฉบับประชาชนรองรับ

ในส่วนที่ไม่สอดคล้องกับทฤษฎีดังกล่าวพบว่าในการดำเนินงานบางกิจกรรมของชุมชนนั้นชุมชนไม่ได้ดำเนินงานอย่างเป็นวงจรต่อเนื่องที่เริ่มจากการวางแผน ลงมือปฏิบัติ สังเกตผล ทบทวน สรุปทบทเรียนเพื่อที่จะนำมาวางแผนใหม่ ซึ่งในความเป็นจริงที่พบในบางกิจกรรมชาวบ้านลงมือปฏิบัติงาน โดยขาดการวางแผน คิดพิจารณา หรือบางกิจกรรมก็ขาดการสรุปทบทเรียน ตัวอย่างเช่น กิจกรรมบวชป่า ชาวบ้านขาดการสรุปทบทเรียนเพราะมีความเชื่อตรงกันว่ากิจกรรมดังกล่าวเป็นกุศโลบายที่ดีในการดูแลรักษาป่าไม้ จึงไม่จำเป็นที่จะต้องมีการทบทวนหรือสรุปทบทเรียนกิจกรรม และมีการปฏิบัติกันมาอย่างต่อเนื่อง

3. แนวคิดเรื่องเครือข่ายป่าชุมชน

แนวคิดเรื่องเครือข่ายที่วิมลลักษณ์ (2542) กล่าวไว้ คือการสร้างเครือข่ายต้องประกอบไปด้วยการมีกลุ่มหรือบุคคลที่มีความสนใจในเรื่องเดียวกันมารวมตัวกัน เกิดการประสานงาน ติดต่อสื่อสารให้เครือข่ายสามารถดำเนินไปได้ โดยผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียนั้นต้องได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน และต้องมีกิจกรรมทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจากการศึกษาวิจัยนั้นพบว่าปรากฏการณ์ต่างๆ ที่พบนั้นสอดคล้อง สัมพันธ์กันกับแนวคิดดังกล่าว กล่าวคือ การประสานเครือข่ายป่าชุมชนของตำบลทากาศนั้นเกิดจากการรวมกลุ่มกันของผู้ที่มีความสนใจ ตระหนักและเห็นความสำคัญของป่าไม้ร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยน พูดคุย ติดต่อสื่อสารกันอย่างเป็นประจำ เกิดการประสานงานในการทำกิจกรรมร่วมกัน นอกจากนี้จะได้ร่วมกันดูแลรักษาป่าไม้แล้วนั้น ยังได้เพื่อนร่วมคิด ร่วมเดินทางไปด้วยกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัย มีการแลกเปลี่ยน พูดคุยกันบ่อยๆ และมีกิจกรรมทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพื่อให้เครือข่ายสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี

4. แนวคิดเรื่องการเสริมพลังอำนาจให้กับชุมชน (empowerment)

แนวคิดเรื่อง empowerment ในความหมายของปาริชาติและคณะ (2542) กล่าวว่าเป็นการเสริมสร้างให้ชุมชนมีพลัง ความสามารถในการคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจและดำเนินการได้ด้วยตัวเอง หัวใจอยู่ที่การมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งผลจากการวิจัยพบว่าปรากฏการณ์ต่างๆ สนับสนุน สอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว กล่าวคือกรณีที่นักวิจัยได้เข้าไปจัดเวทีพูดคุยแบบมีส่วนร่วม

ร่วมเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ ปัญหาทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ทำให้ชุมชนได้รับการกระตุ้นให้ร่วมกันคิด ร่วมกันวิเคราะห์ ถึงสาเหตุของปัญหา พร้อมทั้งร่วมกันหาแนวทางแก้ไข ทำให้เห็นพลังในการคิด วิเคราะห์ปัญหาของชุมชน โดยมีพี่เลี้ยงทำหน้าที่เพียงกระตุ้น ประสานให้เกิดพลังอำนาจของชุมชนในการคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจและดำเนินการตามกิจกรรมดังกล่าวเท่านั้น

ข้อค้นพบจากการวิจัย

1. การพัฒนาของกลุ่มของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้าน

จากการศึกษา ทีมวิจัยพบว่ากระบวนการพัฒนาการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านนั้น มีปัจจัย เงื่อนไขในการพัฒนา ดังนี้

เงื่อนไขในการพัฒนาของกลุ่มของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้าน

1. การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งและเห็นความสำคัญของปัญหาร่วมกัน ทั้งผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการ ที่มีความเข้มแข็งและมีภูมิปัญญาสูง ผู้นำนอกจากจะสามารถควบคุมและรักษากฎระเบียบต่างๆ ของชุมชนได้แล้ว ยังต้องสามารถปรับใช้ภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสภาพการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ยิ่งไปกว่านั้น คุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของผู้นำชุมชน คือการทำงานบนพื้นฐานของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นหลัก นอกจากนั้นแล้ว ผู้นำจะต้องเห็นความสำคัญของกระบวนการมีส่วนร่วมต่อการทำงานกลุ่มและเปิดโอกาสให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน พบว่ากลุ่มดังกล่าวจะสามารถพัฒนาการทำกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง สามารถแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของสมาชิกในกลุ่มได้เป็นอย่างดี ซึ่งข้อค้นพบจากการวิจัยพบว่าสอดคล้องกับ อานันท์ (2543) ที่พบว่าเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การจัดการป่าชุมชนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือประสบความสำเร็จ คือ การมีผู้นำชุมชนที่มีความเป็นผู้นำสูง การมีคณะกรรมการที่เข้มแข็ง มีกฎระเบียบ ข้อบังคับและบทลงโทษไว้ชัดเจน ตลอดจนถึงการมีศักยภาพของชุมชนในการรวมกลุ่มกัน เพื่อที่จะต่อสู้กับอิทธิพลภายนอกที่เข้ามาริดลอนสิทธิชุมชน

2. การได้รับการกระตุ้นและการเสริมพลังจากบุคคลภายนอกชุมชน สมาชิกกลุ่มที่ได้รับการกระตุ้นจากผู้นำกลุ่มและบุคคลภายนอกชุมชน ให้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมกันวางแผนหาแนวทางแก้ไข ร่วมปฏิบัติงานตามแผน ร่วมรับผลที่เกิดขึ้นและร่วมกันคิดหาแนวทางแก้ไขใหม่ กลุ่มที่สมาชิกได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนดังกล่าวนี้ สมาชิกจะเกิดการเรียนรู้และเกิดทักษะในกระบวนการทำงานกลุ่มร่วมกัน การระดมความคิดเห็นของสมาชิกใน

กลุ่ม ทำให้กลุ่มเกิดแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ตรงจุดและมีประสิทธิภาพมากขึ้น ส่งผลให้กลุ่มสามารถพัฒนาได้เร็วขึ้น ซึ่งข้อค้นพบจากการศึกษาวิจัยดังกล่าวนี้พบว่าสอดคล้องกับการศึกษาของ ฉลาดชาย (2538) ที่พบว่าในการจัดการป่าชุมชนนั้นควรจะเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนให้ชุมชนมีส่วนร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผนการดำเนินงาน ร่วมปฏิบัติงานตามแผน ตลอดจนร่วมรับผลประโยชน์ร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อตอบสนองความจำเป็นที่เกี่ยวกับการดูแล รักษาทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนเอง

3. การมีจิตสำนึกในการรักษาป่า ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้จากปัจจัยต่างๆ มากมายดังต่อไปนี้ คือ

3.1 จิตสำนึกในการรักษาป่าที่เกิดจากประเพณีความเชื่อการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานมาจากแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับธรรมชาติและมนุษย์ ชาวบ้านมีความเชื่อในเรื่องของผีอารักษ์ซึ่งเป็นผู้ดูแลป่าของหมู่บ้าน ดังนั้นจึงเป็นการไม่สมควรที่จะมีผู้ใดผู้หนึ่งย่างกรายเข้าไปรบกวน การเข้าไปใช้ทรัพยากรในป่าบริเวณดังกล่าวจึงต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ชุมชนเป็นผู้กำหนด เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์พอใจและไม่ลงโทษ ในลักษณะนี้ระบบการจัดการป่าของชาวบ้าน จึงเป็นระบบที่วางอยู่บนพื้นฐานของจารีต ประเพณีและกฎเกณฑ์ที่ไม่ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หากแต่สั่งสอนสืบทอดต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่ง ไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง

3.2 จิตสำนึกในการรักษาป่า ที่เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน ด้วยเหตุนี้เองที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาป่า คือการรักษาป่าต้นน้ำ หรือแหล่งซับน้ำของชุมชนเพื่อความอยู่รอดและการสืบทอดของชุมชน

3.3 จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากปัญหาภัยแล้ง ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร ภาวะฝนแล้งหรือมาลาช้า ซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตและการผลิตทางการเกษตรของชุมชน

ปรากฏการณ์ดังกล่าวที่พบจากการศึกษาวิจัยนี้พบว่าสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องการจัดการป่าชุมชนในแถบภาคเหนือของ ฉลาดชายและคณะ (2536) ที่พบว่า การมีจิตสำนึกในการรักษาป่า นั้นมีความละเอียดอ่อนและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น

4. การเผชิญหน้ากับปัญหาร่วมกัน การที่ชาวบ้านรวมตัวกันเพื่ออนุรักษ์ป่านั้น เป็นการรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาการลักลอบตัดไม้ในชุมชน การรวมกลุ่มกันเพื่อคิด วิเคราะห์ แก้ไขปัญหานั้น เกิดจากกลุ่มคนที่พบเจอกับปัญหาเดียวกัน มารวมกลุ่มกัน เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาป่าไม้ในชุมชน ซึ่งนอกจากปัญหาการลักลอบตัดไม้แล้วยังพบว่า ชุมชนรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ปัญหาคาชาขัดแย้งระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ดังเช่นในกรณีของบ้านป่าเลา หมู่ที่ 9 ตำบลทากาศ ชาวบ้านรวมกลุ่มกันเพื่อต่อรองอำนาจจากรัฐในการจัดการป่าไม้ ชุมชนต้องการที่จะพิสูจน์ให้เห็นว่าชุมชนสามารถจัดการกับทรัพยากรป่าไม้ได้เป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับ อานันท์ (2543) ที่เชื่อมั่น

ในศักยภาพชุมชน ในการดูแลรักษาป่า พบว่า การรวมตัวกันของชาวบ้าน เพื่อใช้อำนาจในการต่อรองกับรัฐ ว่าพวกเขาสามารถดูแล รักษาพื้นที่ป่าเอาไว้ได้เพื่อแลกกับสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ทำกินเดิมของพวกเขา

5. การแผ่ขยายของระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ทำให้ชุมชนต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากขึ้น ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจเป็นระบบทุนนิยม ทำให้ชุมชนทากาศในปัจจุบัน เน้นการผลิตในเชิงพาณิชย์ หรือการผลิตเพื่อขายเพียงอย่างเดียว ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของกลุ่มคนที่มีฐานะปานกลางและยากจนจึงมีเพิ่มมากขึ้น การพึ่งพิงจากภายนอกมีมากขึ้นและมีความต้องการใช้ที่ดินมากขึ้น ทำให้มีความต้องการพื้นที่ทำกินเพิ่มมากขึ้น ซึ่งอานันท์และมิ่งสรรพ์ (2538) กล่าวไว้ว่า ความกดดันจากปัญหาที่ทำกินในด้านหนึ่งได้ก่อให้เกิดการทำลายป่ามากขึ้นแต่ในอีกด้านหนึ่งก็ก่อให้เกิดความสนใจ ในการที่จะอนุรักษ์ผืนป่าใกล้ที่ทำกินเอาไว้ (อ้างใน อานันท์และคณะ, 2543)

ปัจจัยในการพัฒนาของกลุ่มของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้าน

1. แนวคิดและประสบการณ์ในการจัดการ “หน้าหมู่บ้าน” (การจัดการของส่วนรวม) จากการศึกษาข้อมูลการจัดการป่าชุมชนของแต่ละหมู่บ้านนั้นพบว่า แนวความคิดในการรวมกลุ่มกัน เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนนั้นมีมานานแล้ว ซึ่งการรวมกลุ่มดังกล่าวเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ไม่ได้ถูกรัฐหรือหน่วยงานภายนอกจัดตั้งให้ เช่นกลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มอนุรักษ์ป่า คณะกรรมการหมู่บ้าน องค์กรชาวบ้านเหล่านี้มักเป็นกลุ่มตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่เฉพาะกิจ โดยมีพื้นฐานส่วนใหญ่อยู่ที่กลุ่มเครือญาติ หรือกลุ่มที่รวมตัวกันตามธรรมชาติ ซึ่งรูปแบบของการจัดการองค์กรรักษาป่าของชุมชนทากาศนั้นส่วนใหญ่แล้วจะมีโครงสร้างที่ซ้อนอยู่กับคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งการรวมกลุ่มกันในลักษณะนี้เป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน จากการที่สมาชิกได้มีส่วนร่วมและตระหนักถึงปัญหาด้วยกันทั้งหมดนั้น ทำให้กลุ่มมีความมั่นคงและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับ งานวิจัยของ Northeastern Thailand Upland Social Forest (1987) และ Royal Forestry Department (1989) ที่พบว่าองค์กรของชาวบ้าน โดยเฉพาะองค์กรที่มีมาแต่เดิมในอดีตนั้นจะมีบทบาทสำคัญในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

2. การมีกิจกรรมทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เช่นการกำหนดขอบเขต พื้นที่ป่าของชุมชน การจําแนกประเภทป่าออกเป็นประเภทต่างๆ ตลอดจนถึงการกำหนดกฎเกณฑ์ในการดูแลรักษาป่าร่วมกันอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร และที่สำคัญคือมีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราวเพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชน และการจัดตั้งองค์กรของชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแล ตรวจสอบและควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบของคณะกรรมการป่า

ชุมชนของหมู่บ้าน ซึ่งสอดคล้องกับสุรินทร์ (2543) ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน กรณีศึกษาบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ต.ทากาศ อ.แม่ทา จ.ลำพูน พบว่าการจัดการป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จนั้นเกิดจากการมีกฎเกณฑ์ ข้อตกลงร่วมกันของคนในชุมชนที่เป็นลายลักษณ์อักษรในการดูแลรักษาป่าชุมชน โดยชุมชน ตลอดจนการมีคณะกรรมการป่าชุมชนของหมู่บ้านเพื่อคอยตรวจตราและดูแลรักษาป่าชุมชน

3. กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จากบทเรียนที่ผ่านมาในอดีตนั้น ทำให้ชาวบ้านพบว่าการลดลงของทรัพยากรป่าไม้ นั้น ส่งผลกระทบต่อให้กับชุมชน ทำให้ชุมชนประสบกับภาวะการขาดแคลนน้ำใช้ในการเกษตร ทำให้ชาวบ้านเกิดการตื่นตัวที่จะอนุรักษ์ป่าไม้ ตามคำบอกเล่าที่สืบทอดกันมาจากในอดีต

4. นโยบายของรัฐบาล ที่มุ่งเน้นให้มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบกระจายอำนาจ ไม่เป็นการรวมศูนย์อำนาจเหมือนในอดีต นโยบายการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรนั้น มุ่งเน้นให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรมากขึ้น สิทธิในการจัดการไม่ผูกขาดอยู่ที่หน่วยงานของรัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่กลับเพิ่มสิทธิให้กับประชาชนมีอำนาจมากขึ้น ในการจัดการทรัพยากร ดังที่ปัจจุบันมีการพยายามที่จะเรียกร้องให้มีพระราชบัญญัติป่าชุมชน ฉบับประชาชนขึ้น ซึ่งมีหลายหน่วยงาน / องค์กรที่ให้ความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรโดยประชาชนเอง ซึ่งสอดคล้องกับ ฉลาดชาย (2528) ที่ได้จุดประกายแนวความคิดในการจัดการป่าไม้ โดยการเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแล รักษาป่าไม้ และในทางปฏิบัตินั้นให้มีการทบทวนบทบาทของรัฐ จากการเป็นผู้พิทักษ์ป่าแต่เพียงอย่างเดียวมาเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ โดยให้มีการกระจายอำนาจในการควบคุมทรัพยากรป่าไม้ผู้ท้องถิ่นอย่างจริงจัง

5. การได้รับทุนสนับสนุนทั้งจากหน่วยงาน / องค์กร ภายในและภายนอก การรวมกลุ่มในการจัดการป่าชุมชนตำบลทากาศนั้น ได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการทำกิจกรรม จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค (สกว.ภาค) เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวบ้านร่วมแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ในการนำกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ไปแก้ไขปัญหาของชุมชน ทั้งนี้ได้มีนักวิจัยที่เป็นคนนอกชุมชนเข้าร่วมในกระบวนการวิจัย ซึ่งมีบทบาทเป็นเพียงผู้กระตุ้น ประสาน ให้ชาวบ้านได้คิด ฟึกฝน เรียนรู้ กระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยมุ่งหวังให้ชุมชนสามารถลุกขึ้นมาจัดการกับปัญหาของคนในชุมชนได้ด้วยตัวเอง โดยไม่หวังพึ่งพิงจากภายนอกเพียงอย่างเดียว จึงนับได้ว่าเป็นโอกาสที่ดีของชุมชนทากาศที่นอกจากจะได้รับงบประมาณสนับสนุน ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งในกระบวนการแก้ไขปัญหาแล้วนั้น สกว.ภาค ยังได้สนับสนุนให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ อย่างมีส่วนร่วม นอกจากนั้นยังได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล ทากาศ ที่มีนโยบายสนับสนุนงบประมาณในการจัดกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม ในการจัดทำกิจกรรมต่างๆ

และการมีโอกาสดำเนินงานนี้เอง เป็นผลให้กลุ่มมีการจัดทำกิจกรรมเพิ่มขึ้นและต่อเนื่อง ทำให้กลุ่มมีการพัฒนามากขึ้นตามลำดับ

สรุปข้อค้นพบจากการวิจัย พบว่าเงื่อนไข ปัจจัยในการพัฒนาชุมชนนั้นมีทั้งปัจจัยภายในและภายนอก ซึ่ง เงื่อนไข ปัจจัย ภายในที่สำคัญ ได้แก่การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง การมีกฎเกณฑ์ ข้อตกลงร่วมกันที่เป็นลายลักษณ์อักษร การมีจิตสำนึกที่ดีในการอนุรักษ์ การมีระบบโครงสร้างเดิมของชุมชนที่ดี มีการรวมกลุ่ม มีประสบการณ์ในการบริหารจัดการกลุ่มมาในอดีต ส่วนเงื่อนไข ปัจจัย ภายนอกที่สำคัญ ได้แก่ การได้รับการกระตุ้นเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วม การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้จากคนภายนอกชุมชน และการได้รับงบประมาณสนับสนุนในการดำเนินกิจกรรมจากหน่วยงานภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการส่งเสริมและพัฒนาชุมชน จากข้อค้นพบของ ปาโรชาติและคณะ (2542) ที่กล่าวไว้ว่า ในการทำความเข้าใจปัจจัยที่มีต่อการส่งเสริมและพัฒนาชุมชน จำเป็นต้องเข้าใจวงจรหรือขั้นตอนการรวมกลุ่ม จากนั้นควรวิเคราะห์ถึงองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับการส่งเสริมและพัฒนาชุมชน ไม่ว่าจะเป็นสมาชิก การจัดการ โครงสร้าง กฎระเบียบ กิจกรรม และปัจจัยภายนอกกลุ่ม ได้แก่ นักพัฒนา กระบวนการส่งเสริม รวมถึงสภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง

2. การพัฒนาเครือข่ายของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนของตำบลทากาศ

เครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศนั้น ได้มีการจัดตั้งขึ้นภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มชาวบ้านที่มีการจัดการป่าชุมชนในแต่ละหมู่บ้าน ทั้งหมด 7 หมู่บ้าน โดยเริ่มจากการร่วมมือกันคิด พูดคุย แลกเปลี่ยนประสบการณ์ รวบรวมปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ตลอดจนร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว ตลอดระยะเวลาการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชน ในระยะเวลา ประมาณ 10 เดือน ที่ผ่านมานั้น ผลการวิจัยพบว่า เงื่อนไข ปัจจัยและข้อจำกัดในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนนั้นมีอยู่หลายด้าน ซึ่งที่มวิจัยจะได้แยกนำเสนอ ดังนี้ คือ

เงื่อนไขในการพัฒนาเครือข่าย

1. การได้รับการกระตุ้นและการเสริมพลังจากองค์กรภายนอกชุมชน จากเจ้าหน้าที่องค์กรของรัฐ นักวิชาการต่างๆ และนักวิจัยภายนอกที่เข้าไปมีส่วนร่วมร่วมกับชุมชน ในทุกๆ ขั้นตอน โดยมีบทบาทเป็นเพียงผู้กระตุ้น ประสาน (facilitator) ทางความคิดให้กับชุมชน และมีส่วนร่วมในกระบวนการ ตั้งแต่การศึกษาชุมชน การระดมความคิดเห็น รวบรวมปัญหา และร่วมวางแผนในการแก้ไขปัญหาต่างๆ จากผลการวิจัยพบว่า ชาวบ้านได้รับการกระตุ้นและได้รับการเสริมพลังผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนจากนักวิจัยภายนอกชุมชน ทำให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียน

รู้ในการทำงานกลุ่ม และเกิดทักษะในการวางแผนงาน ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านเริ่มต้นตัว และเกิดความตระหนักในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ และยังต้องการรวมกลุ่มกันในรูปแบบของ เครือข่ายป่าชุมชนในระดับตำบล ทั้งนี้เพื่อเป็นการขยายอาณาเขต ในการทำงานที่จะช่วยกันสอดส่องดูแล ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนต่อไปซึ่งสอดคล้องกับ Sansak (1996) ที่พบว่าการใช้กระบวนการ การ กระตุ้นของนักวิจัยเพื่อเสริมพลังอำนาจให้กับกลุ่มสตรีเป็นการเพิ่มขีดความสามารถและศักยภาพ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชีวิตและชุมชน แต่จะต่างกับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ตรงที่นักวิจัยที่มี บทบาทในการกระตุ้นประสานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้กับชุมชนนั้น ในกรณีนี้นักวิจัยเป็นคนภายใน ชุมชนนั่นเอง

2. การกระตุ้น ประสานจากวิทยากรภายนอกชุมชน ในด้านเทคนิค วิธีการ กระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการบริหารจัดการกลุ่มและเครือข่ายให้มีประสิทธิภาพ ทำให้ชาวบ้านเกิด ทักษะและเกิดองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งสามารถนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับการทำงานกลุ่มและการ ดำเนินงานของเครือข่ายให้มีการพัฒนามากยิ่งขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับ การศึกษาเครือข่ายป่าชุมชนของ กลุ่มอัครเมืองน่าน โดยวิมลลักษณ์ (2542) พบว่าการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนของกลุ่มอัครเมืองน่าน นั้นเกิดจากการรวมตัวกันของชาวบ้าน โดยได้รับการกระตุ้นให้เกิดเครือข่ายจากพระครูพิทักษ์- นันทคุณที่เป็นคนนอกชุมชนและเป็นบุคคลที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือ ทำให้ชุมชน ตระหนักถึงปัญหาป่าไม้ที่เกิดขึ้น จนเกิดการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายในการรักษาป่าของชาวบ้าน อําเภอสันติสุข จังหวัดน่านแต่จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้พบว่าไม่มีบุคคลลักษณะดังกล่าวที่ชุมชน ให้ความเคารพนับถือจากภายนอกชุมชนเข้าไปมีส่วนทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักกับปัญหาที่เกิดขึ้น แต่จะมีบุคคลภายในชุมชนที่มีความน่าเชื่อถือประกอบกับมีบุคคลภายนอกชุมชนที่เข้าไป กระตุ้นประสานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เทคนิค วิธีการในบทบาทของนักวิจัย

3. แนวความคิดของผู้นำในกระบวนการมีส่วนร่วม และตัวผู้นำ เป็นผู้ที่มีความสำคัญ อย่างยิ่งต่อการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน เพราะเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างยิ่งต่อการขับเคลื่อนงานของ เครือข่ายป่าชุมชน ผู้นำที่มีแนวความคิดดี วิสัยทัศน์กว้างไกล มีความรู้ ความเข้าใจ ในกระบวนการ กลุ่มจะเป็นผู้ที่กระตุ้นให้ตัวแทนระดมความคิดเห็นร่วมกัน และเปิดโอกาสให้ตัวแทนมีส่วนร่วม ในการดำเนินงานทุกขั้นตอน ซึ่งจะส่งผลให้การพัฒนาเครือข่ายเป็นไปอย่างรวดเร็ว เพราะ ตัว แทนทุกคนจะมีกำลังใจและเข้าร่วมทำงานกันอย่างเต็มที่ ผลการวิจัยพบว่า การประชุมคณะกรรมการกลางเครือข่ายทุกครั้งนั้น ถ้าผู้นำให้ความสำคัญกับความคิดของสมาชิกทุกๆ คน จะทำให้ การระดมความคิด และการประชุมผ่านไปได้ด้วยดี ทุกคนมาประชุมด้วยความเต็มใจและมีความตื่น ตัวในทุกๆ กิจกรรม

4. แนวคิดกระบวนการมีส่วนร่วมของตัวแทนกลุ่มในแต่ละหมู่บ้าน มีผลอย่างยิ่งต่อการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน เพราะการทำงานของเครือข่ายนั้นจะเน้น การมีส่วนร่วม โดยยึดหลักการระดมความคิดเห็นจากตัวแทนของแต่ละหมู่บ้าน ในการดำเนินงานทุกๆ กิจกรรม เพราะจะทำให้การดำเนินการแก้ปัญหาเป็นไปอย่างสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ข้อค้นพบจากการศึกษาวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับประวีและคณะ (2541) ซึ่งพบว่าสิ่งสำคัญที่จะเปลี่ยนบทบาทชาวบ้านให้หันมาเห็นความสำคัญของป่านี้ จะต้องให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการรับรู้ปัญหา ตลอดจนถึงการวางแผนการจัดการและติดตามประเมินผลร่วมกันจะทำให้ชุมชนดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน

5. รูปแบบการถ่ายทอด แนวคิด วิธีการ

5.1 กระบวนการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การทำงานกลุ่ม จากผลการดำเนินงานของเครือข่าย พบว่า การแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานของแต่ละกลุ่มนั้น ทำให้เกิดแนวความคิดใหม่ และสามารถนำแนวความคิดของแต่ละหมู่บ้าน มาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบ้านของตนเอง และเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

5.2 วิธีการถ่ายทอดของตัวแทน บุคคลที่เป็นตัวแทนของหมู่บ้านจะต้องเป็นผู้มีทักษะในการรับฟังที่ดี การสื่อสารเข้าใจง่าย การถ่ายทอดข้อมูลมีความแม่นยำ เชื่อถือได้ เพื่อเป็นตัวกลางถ่ายทอดสิ่งที่ได้รับรู้จากการประชุมเครือข่ายไปสู่สมาชิกในหมู่บ้าน และต้องรับฟังความคิดเห็นของสมาชิก รวบรวมปัญหาและนำมาถ่ายทอดยังเครือข่ายได้ซึ่งพบว่าสอดคล้องกับ กอบกาญจน์ (2538) ที่กล่าวว่าเครือข่ายการเรียนรู้มีอยู่ 2 ลักษณะคือ กระบวนการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ จากการเรียนรู้วิถีชีวิต ความเชื่อ การถ่ายทอด บอกเล่า สืบต่อกันมาและกระบวนการเรียนรู้แบบเป็นทางการ โดยผ่านความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน

6. การจัดตั้งองค์กรเครือข่ายระดับตำบล ทำให้ชาวบ้านมีการจัดการป่าชุมชนที่ง่ายขึ้น สมาชิกกลุ่มได้เพื่อนร่วมอุดมการณ์ และสามารถขยายเครือข่ายการรักษาป่าออกไปได้มากยิ่งขึ้น มีการแบ่งพื้นที่รับผิดชอบ ในการสอดส่องดูแลกันมากขึ้น มีคนช่วยเป็นหูเป็นตามากขึ้น และยังทำให้เกิดพลังชุมชนที่เอาไว้ต่อรองหรือต่อสู้กับอำนาจ อิทธิพลจากภายนอกชุมชน นอกจากนั้นยังเป็นศูนย์กลางของข้อมูล ข่าวสารและงบประมาณต่างๆ ที่จะลงมาสู่ชุมชนในอนาคตอันใกล้อีกด้วย ซึ่งการจัดตั้งองค์กรของชาวบ้านนั้น สุริรัตน์ (2540) กล่าวว่า เป็นการรวมตัวของประชาชนที่มีวัตถุประสงค์ในการทำงานร่วมกันและร่วมกันทำงานเพื่อชุมชนในการที่จะเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขภาวะวิกฤติหรือปัญหาของชุมชนได้ซึ่งสอดคล้องกับปรากฏการณ์ที่พบในการศึกษาวิจัยนี้

ปัจจัยในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ

1. กลไกและโครงสร้างเดิมของชุมชนที่มีอยู่แล้ว ความสัมพันธ์เชื่อมโยงของชาวบ้านในตำบลทากาศ ลักษณะความสัมพันธ์ทางเครือญาติ พี่น้อง เพื่อนฝูง เพื่อนบ้าน ทำให้ทุกคนมีพื้นฐานของความเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายอย่างเห็นได้ชัด เช่น ความร่วมมือในการช่วยเหลือกันในการสร้างวัด โรงเรียน หรือในงานพิธีต่างๆ ในชุมชน นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชน โดยอาศัยสภาตำบลเป็นศูนย์กลางในการประสานงาน เชื่อมโยงกันระหว่างชุมชนต่างๆ ภายในเครือข่าย ซึ่งเครือข่ายที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาตินี้ เป็นตัวช่วยสนับสนุนให้มีการติดต่อเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายจากสมาชิกที่เข้าร่วมอยู่ตลอดเวลา กลไกเดิมของสังคมที่มีอยู่แล้วนี้เป็นตัวช่วยประสานให้ การดำเนินงานของเครือข่ายนั้นมีความเชื่อมโยงกันได้ง่าย และทำให้การดำเนินงานเป็นไปได้อย่างรวดเร็วมากขึ้น

2. การมีระบบเศรษฐกิจและฐานะทางการเงินดี ชาวบ้านส่วนใหญ่ในเขตพื้นที่ราบนั้นประกอบอาชีพทำสวนลำไย และแกะสลักไม้จำหน่ายเพื่อส่งขาย ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะทางการเงินดีหรือไม่ก็พอกินพอใช้ ไม่ยากจน ทำให้กลุ่มคนที่มีฐานะดีส่วนใหญ่จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าน้อย มุ่งเน้นการผลิตเพื่อสร้างรายได้เพียงอย่างเดียว การพึ่งพิงภายนอกมีมาก ส่งผลให้การรุกรานหรือทำลายป่ามีน้อยตามไปด้วย

สรุปข้อค้นพบจากการวิจัย พบว่า ปัจจัย เงื่อนไข ในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศนั้น ได้แก่ แนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมทั้งของผู้นำชุมชนและสมาชิกเครือข่ายฯ การได้รับการกระตุ้นประสานและการเสริมพลังจากองค์กรภายนอกชุมชน การได้รับการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยเทคนิค วิธีการต่างๆ ตลอดจนการมีกลไกและโครงสร้างเดิมของชุมชนที่มีอยู่แล้วในอดีต และการมีกิจกรรมทำร่วมกันอย่างต่อเนื่องของเครือข่ายฯ โดยมีกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการทำงานของเครือข่ายป่าชุมชน ได้แก่ พบว่า การใช้ สภาตำบล (อบต.ทากาศ) เป็นศูนย์กลางในการประสานความร่วมมือ และใช้กฎเกณฑ์ ข้อตกลงที่ได้ตกลงร่วมกันเป็นลายลักษณ์อักษรนั้น เป็นกลไกที่สำคัญ นอกเหนือจากการมีผู้นำเครือข่ายฯ ที่มีความเข้าใจต่อกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม จากข้อค้นพบดังกล่าวนี้สอดคล้องกับแนวความคิดของ อเนก (2536) ที่กล่าวว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาเครือข่าย ได้แก่ ความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบเครือญาติ บทเรียนการเผชิญกับปัญหา ร่วมกัน วัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่นที่มีพิธีกรรมร่วมกัน ความสามารถของผู้นำต่อกระบวนการมีส่วนร่วม การติดต่อสื่อสาร รวมถึงความสามารถในการประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ และกลไกการดำเนินงานของเครือข่าย ได้แก่ ความสามารถในการถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และการกระจาย

ความรู้ การกระตุ้นทางความคิด เพื่อเสริมสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสารระหว่างหน่วยงานต่างๆ

3. การพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ

การเกิดขึ้นของเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศนั้น ส่งผลให้เกิดการพัฒนาในตำบลทากาศ หลายด้าน ซึ่งนับได้ว่าเป็นกลไกในการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนอีกด้วย ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

การพัฒนาผู้นำเดิม และการเกิดผู้นำใหม่

จากการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนนั้น พบว่า คณะกรรมการบางคนมีบทบาทในการ แสดงออกถึงความเป็นผู้นำได้อย่างชัดเจน สืบเกิดได้จากการทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ และพยายามเรียนรู้ พัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา ยกตัวอย่างเช่น นางชุมศรี อินตาทาศ ดำรงตำแหน่งเป็นเลขานุการเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ เป็นผู้ที่มีความกระตือรือร้น และพยายามเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เสมอ สืบเกิดจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่จะสามารถนำมา พัฒนาชุมชนของตนเองได้ นอกจากนี้ยังเป็นการพัฒนาศักยภาพของผู้นำเดิม เช่น นายไสว ตู่ยาศ ดำรงตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ ซึ่งก่อนหน้านี้ดำรงตำแหน่งเป็นสมาชิก อบต. และยังเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอีกด้วย ในอดีตเคยดำรงตำแหน่ง “แก่ฝ่าย” ของ กลุ่มเหมืองฝาย มีบทบาทอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงใน การพัฒนาชุมชน

พัฒนากลุ่ม / เครือข่ายป่าชุมชน

ประสบการณ์การทำงานเครือข่ายที่ผู้นำและตัวแทนชาวบ้านได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมใน แต่ละครั้ง สามารถนำไปเป็นบทเรียนให้ผู้นำ นำไปปรับปรุงใช้กับกลุ่มของตนเองให้ดียิ่งขึ้น และ ทำให้การทำงานของกลุ่มพัฒนามากยิ่งขึ้นด้วย

พัฒนาการประสานงานความร่วมมือกับหน่วยงานราชการ นักวิจัย นักวิชาการ

การติดต่อประสานงานระหว่างเครือข่ายป่าชุมชนกับองค์การบริหารส่วนตำบลและนักวิจัย ตลอดจนหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องได้ ชาวบ้านเกิดทักษะการพัฒนาในด้านการติดต่อประสาน งานกับหน่วยงานต่างๆ ได้เรียนรู้เทคนิคการเขียน โครงการและกระบวนการวิจัย และพบว่าการ ประสานงานผ่าน อบต. นั้นทำให้ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ทั้งนี้มีเหตุผลมาจากคณะกรรมการ อบต. ส่วนใหญ่จะเป็นผู้นำในระดับหมู่บ้าน และเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้การยอมรับนับถือเป็นอย่างมาก

การพัฒนานักวิจัยใหม่

จากการดำเนินการของโครงการวิจัย การพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูนนั้น ได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วม โดยให้ชาวบ้านเข้าร่วมเป็นทีมวิจัยด้วย กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำวิจัยนั้น สามารถพัฒนาชาวบ้านให้สามารถนำประสบการณ์ในการวิจัยไปปรับใช้ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของชุมชนอย่างเหมาะสม เมื่อสิ้นสุดโครงการแล้วพบว่าสามารถพัฒนาชาวบ้านในทีมวิจัยให้สามารถเป็นนักวิจัยได้ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ทีมวิจัยพบว่า การพัฒนาเครือข่ายนั้นมีเงื่อนไข ปัจจัยและข้อจำกัดด้วยกันหลายประการ ดังนั้นทางทีมวิจัยจึงมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. โครงสร้างการทำงานของเครือข่ายที่ประกอบไปด้วยคณะกรรมการ ในการได้มาซึ่งตัวแทนของหมู่บ้านนั้น ผู้วิจัยขอเสนอว่าควรเป็นการได้มาซึ่งความสมัครใจ ไม่ควรเป็นการบังคับหรือเข้าร่วมด้วยความเกรงใจ มิเช่นนั้นแล้วก็คงไม่ต่างอะไรกับเครือข่ายที่ถูกจัดตั้งขึ้นโดยหน่วยงานภายนอกต่างๆ คณะทำงานต้องเป็นคนที่มีความตั้งใจ มีแนวความคิด มีเป้าหมาย เหมือนกัน ทำงานภายใต้อุดมการณ์เดียวกัน ซึ่งจะเป็นผลให้การจัดการเครือข่ายเกิดความยั่งยืน และมีประสิทธิภาพ

2. แนวความคิดของผู้นำในกระบวนการกลุ่ม ซึ่งผู้นำในที่นี้ หมายถึง ประธานเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ เป็นผู้ที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาเป็นอย่างยิ่ง หากผู้นำมีความกระตือรือร้นเห็นความสำคัญของปัญหาร่วมกัน กิจกรรมในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนและกิจกรรมในการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนคงจะประสบผลสำเร็จเป็นอย่างยิ่งและไม่ก่อให้เกิดความล่าช้า เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อมั่นและค่อนข้างเกรงใจผู้นำแบบเป็นทางการ

3. จากการศึกษากิจการการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมามากแห่งด้วยกัน พบว่าหลายๆ ป่าชุมชนเป็นป่าชุมชนที่เกิดจากการจัดตั้งของรัฐบาล เมื่อศึกษาดูแล้วพบว่าไม่มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องพอรัฐจัดตั้งเสร็จ ประกาศให้เป็นป่าชุมชน ขึ้นทะเบียนป่าชุมชน จดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่พอหลังจากหมดหน้าที่ของรัฐ ทุกอย่างก็กลับคืนสู่วิถีเดิม ป่าชุมชนเหล่านั้นจึงมีเพียงแต่ชื่อเท่านั้น แต่ไม่มีกิจกรรมดำเนินการอย่างต่อเนื่อง จากการศึกษาวิจัย พบว่าป่าชุมชนที่ถูกจัดตั้งโดยรัฐนั้น ประสบความสำเร็จ เช่น ป่าชุมชนบ้านป่าเลา ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นการจัดตั้งโดยมีกลุ่มคนรับทราบเพียงไม่กี่คน จึงใคร่ขอเสนอให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องติดตามประเมินผลในกิจกรรมที่ดำเนินการไปแล้วด้วย ไม่ใช่เพียงแต่ทำไปเพียงเพราะหวังผลงาน แต่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใดๆ ต่อชุมชนเลย

4. การใช้กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนนั้น พบว่าในกระบวนการทำงานพัฒนาต่างๆ นั้นมีจุดเน้นที่แตกต่างกันเป็น 2 แนวทาง คือ (1) ใช้การมีส่วนร่วมเป็นการรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มศักยภาพของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาในด้านต่างๆ ในการดำรงชีวิต ด้วยตนเอง ส่วนอีกแนวทางหนึ่งนั้น (2) มองการมีส่วนร่วมเป็นเวทีสำหรับการเรียนรู้ปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคม เพื่อแสวงหาช่องทางเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายของรัฐที่มุ่งเน้นกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม นอกจากนั้นยังพบว่า การวิจัยในแนวนี้ นักวิจัยไม่ได้ทำหน้าที่เฉพาะเก็บข้อมูลเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ต้องรับรู้ปัญหาของชาวบ้านพร้อมทั้งให้ความช่วยเหลือ แปลงความคิดริเริ่มในการต่อสู้ของชาวบ้านให้เป็นรูปธรรม

5. จากการศึกษาวิจัยการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนของตำบลตากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน พบว่าการดำเนินงานนั้นเพิ่งจะเริ่มมืออย่างจริงจังเมื่อไม่นานนี้เอง หากมีผู้สนใจที่จะทำการศึกษาต่อ ผู้วิจัยขอเสนอให้มีการศึกษาต่อในประเด็น แนวทาง / รูปแบบการจัดการเครือข่ายป่าชุมชน ต่อไป ซึ่งนอกจากจะได้ศึกษาถึงรูปแบบที่เครือข่ายได้ใช้แล้ว ยังเป็นการติดตาม ประเมินผลการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนต่อจากโครงการวิจัยนี้อีกด้วย อีกประเด็นที่ผู้วิจัยขอเสนอให้มีการศึกษาต่อ ได้แก่ การสืบทอดทายาทในการดูแล รักษาป่าชุมชน การจัดการป่าชุมชนโดยเยาวชน ประเด็นที่น่าสนใจ คือเยาวชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนได้อย่างไร หรือ ทำอย่างไรให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน และ จะมีวิธีการปลูกฝังให้เยาวชนเกิดสำนึกในการรักษาป่าได้อย่างไร ซึ่งคิดว่าน่าจะพัฒนาให้เป็น โจทย์วิจัยต่อเนื่องได้ หลังสิ้นสุดโครงการวิจัยนี้